

לפרשת ויקהל ופקודי – תשע"ג

החכמה שבלב

הרב יחזקאל פרנקל

במאמר^[1] מרתק שכתב ידידי, [הרב] פרופ' נדב שְנרָב מהמחלקה לפיסיקה באוני' בר אילן הוא עימת בין, לא פחות ולא יותר, רבי נחמן מברסלב והפילוסוף הגרמני פרידריך ניטשה מצד אחד לבין איש התבונה מן הצד שני.

כמובן שהן מוהר"ן והן ניטשה הקיפו יצירה עשירה ביותר שאינה באה לידי ביטוי במאמר זה אך שנרב בוחר מאפייני קיצון משיטותיהם לטובת הכרת יסודות תורתם ולשם העימות עם החברה והמודרנה.

כפיסיקאי שמבטא חשדנות בסיסית כלפי כל מה שאינו מוכח במחקר עובדתי מפוקח נוהג נדב לצאת חוצץ כנגד תופעות רוחניות רבות, החל באופנות ניו אייג' וכלה בפסיכולוגיה הקלאסית וביניהם עוד תפיסות רבות שזכו לטיפול מקלדתו המשוחזת. מבחינת החשיבה האקדמית שלו וכל שכן הפיסיקלית, כל מה שאינו מוכח - חשוד.

בדבריו הוא מדגיש שעולמנו המודרני בנוי על התבונה וכל הישגי המדע המודרני מבוססים על סדרת הנחות יסוד וחוקי טבע שהתגבשו בעיקר החל מהמאה ה-16.

מאז ואילך שם המשחק הוא תבונה. זוהי השפה האנושית המשותפת, שפה שמאפשרת שיתוף פעולה בין לאומי. מכאן הדרך פתוחה לכל התקדמות.

הפיסיקה, הכימיה, הביולוגיה, עולם האלקטרוניקה והמחשוב ועוד ועוד – כולם הינם תולדה של דורות של מחקר מצטבר שמניב פירות לאור הנחת יסוד אחת: השכל הוא המלך. מה שלא מובן ולא מוסבר גם לא יוביל לשום מקום קונסטרוקטיבי.

זוהי במילה אחת: אמת.

מנגד לשפה תבונית זו עומד מושג הרומנטיציזם שבלשונו של שנרב מודגם דרך מושג האותנטיות, הזהות האישית הייחודית לכל אחד, מחוייבתו של היחיד להוצאתה לפועל של האמת הסובייקטיבית שלו.

והיכן ההתנגשות בין שני אלו, וכי אין אנשים משכילים המשלבים בתבונה רבה חיי אינטלקט פעילים ויצירתיות ואומנות רוחניות וייחודיות אישית?

אז זהו, שעל פי שנרב הן רבי נחמן והן ניטשה סוברים שעצם החיים המודרניים והחשיבה האינטלקטואלית בתבניות או בשפה כפי שהגדרנו לעיל, מכרסמים ביכולותיו של האדם להוציא לפועל את האותנטיות המולדת שלו.

לדעתם, אופן החשיבה המודרני והתפשטות החשיבה האנליטית במדעי הטבע מביאים את האספקטים המרכזיים של חיי הרוח הפעילים והייחודיים של האדם לידי כליה. לא פחות. כתוצאה מחשיבה זו, שמובנה הישיר הוא שלילת חיים משלבים, דגלו שני הוגים אלו, איש על מחנהו ואיש על דגלו בדעה השוללת את החיים המודרניים מכל וכל.

לא שילוב של זה ליד זה כי אם גישה האומרת: או זה או זה.

על פי שנרב, על אף שגישה כזו נראית תמוהה ומוזרה יש לה השפעה רבה על התרבות האנושית בכלל ובייחוד על החברה בישראל, וביותר על החברה הדתית.

על מנת להדגים עד היכן מגיעים חיים על פי תו תקן זה נצטט מדברי מוהר"ן בספר שכתב חסידיו:

"בערב חג הפסח (שנת תקנ"ח לפ"ק) יצא אדוננו מורנו ורבנו זכרוננו לברכה מהמקוה ואמר לזה שהלך עמו, שבזאת השנה יהיה בודאי בארץ הקדושה... וכאשר שמעה אשתו זאת שלחה בתה אליו לשאול אותו איך אפשר לו להניח אותם, מי יפרנסם. והשיב כך: את תסעי

למחותנך, אחותך הגדולה יקח אחד אותה להיות בביתו משרתת קטנה שקורין ניאנקע, אחותך הקטנה יקח אחד אותה לביתו מצד רחמנות. ואמך תהיה משרתת קעכין, וכל מה שבביתי אמכר הכל על הוצאת הדרך.

וכאשר שמעו זאת בני ביתו געו כולם בבכיה ובכו כמה ימים. ולא היה לו שום רחמנות עליהם ואמר כי לא סגי בלאו הכי יהיה איך שיהיה הוא יסע בודאי. ואמר: "אני רוצה לנסע לארץ ישראל ואני יודע גדל המניעות והעכובים שיהיו לי על זה בלי שעור וערך. אך כל זמן שהנשמה בקרבי, כל זמן שיהיה לי רוח חיים באפי אמסר נפשי ואסע בכל כחי לשם". [שבחי מוהר"ן אותיות ה – ו]

דברים אלו צורמים באזנו וצורבים בלבו של כל בר דעת. זו דוגמא מטרידה להליכה עד הסוף, זו המשתמעת ממקומות רבים מכתביו, תנועה חסרת פשר, בעלת מסירות אין קץ להגשמת יעדים רוחניים, וכן, אף על חשבון בני ביתו. כמובן, לא רק בחסידות ברסלב ניתן למצוא מקרי קיצון שכאלו. בקונטרס שהתפרסם לקראת פורים השתא תיאר תלמיד של אחד מראשי ישיבת פונובי'ז את שאמר לו רבו, הרב צוקר, שמעלה מעשרים שנה לא ראה את הוריו ואף לא הביט בתמונתם ואין לו מושג כיצד הם נראים היום.

לדידו, גם זו אחת מן המשמעויות של מסירות נפש על מצוות תלמוד תורה. ובצדה השני של הקשת הרומנטיקנית, במרחב הניטשיאני, הכוונה באותנטיות היא הליכה על האמת הפנימית של איש הרוח, האומן, היוצר וחבריהם לעומת 'השבלונה הנהוגה'. בכמה מקומות בכתביו ביטא ניטשה עמדות שמזכירות במשהו גישה שכזו, ופעמים רבות חזר על המשפט "קיומו של עולם אין לו צידוק אלא כתופעה אסתטית"[2], משמע, העולם חסר ערך אלא אם הוא מוכר על ידינו דרך המקום האומנותי יצירתי שלנו, זה שאינו בוחן חומר ואמת אלא רוח ואסתטיקה.

על ייעודו של האדם כמחוייב לעשות הכל בדרך להגשמת האותנטי שבו כתב ניטשה עוד שאנשים 'דתיים באמת' כלשונו, משוחררים מסולם הערכים החברתי הנהוג כי הם יכולים לחצוב לעצמם ומתוכם סולם ערכים סובייקטיבי מחד אך אמיתי עבורם – בעת ובעונה אחת. לכל שאר האנשים יש לדבריו 'מוסר עבדים', זה שאין ל'אדם העליון'. כי האותנטי הוא האמיתי שלי וכל השאר, והאמת הכללית בכלל זה – הם האמת שלכם שהיא השקר שלי.

אם דרך זו תיכנס להיכליה המרכזיים של החברה והמדינה שוב אין שיוויון ואין דמוקרטיה, ומכאן קצרה הדרך למשטרים הפשיסטיים של תחילת המאה הקודמת בגרמניה, ספרד ואיטליה.

אך זאת רק הבעיה הלאומית. ואילו ברמה האישית, שמקרינה לרמה הלאומית, כתוצאה מאבדן התבונה עשויה דרך זו לגדל דור שיתהדר במשפט ברסלביאני כמו 'אין שכל אין דאגות'.

אחת ההשלכות המובהקות של תפיסה שכזו עשויה להיות מודגמת יפה בתחום האומנות. שם הרי ברור שהמחוייבות לאותנטי וההתנערות מהשבלוני היא כרטיס כניסה לחוג הגבוה של היוצרים והאומנים.

לעומת החשיבה העדרית על פי המטריצות המקובלות באו האומנים כולם כאחד וענו ואמרו: אין ציור 'נכון', אין שיטת כתיבה 'נכונה' כמו שגם אין 'אמת אחת' בהגות הפוסטמודרנית. שהרי אם אין היוצר נאמן לרוחו העצמית אין הוא יוצר.

ומכאן הדרך מהירה להסרת כל חסם מעל האמנות, מכאן החופש המוחלט של האומן ומאידך טאבו מוחלט על ביקורת האמנות. מכאן נגזרת גם השלמה של נתיני הממלכה עם כל 'יצירה' של שליטיה האומנים גם כשמדובר ב'יצירות' גרוטסקיות דוגמת הפורטרט של 'הבתולה מרים' שיוצר מגללי פילים [הוצג במוזיאון ניו יורק בשנת 99] ורק לעיתים מבצבצת קריאה נועזת המנסה לצעוק 'המלך הוא עירום'.

המשכילים נזעקים בחירוף נפש מול החופש חסר הגבולות שנפרצו תחת מילות הקסם
'אותנטיות', 'רוחניות'. אך במקביל גם הם מחשיבים את עצמם כצרכני תרבות גבוהה ואמנות
חופשית במגוון תחומי התרבות. לכשתרצה אמור, חיים שיש בהם השלמה, ולכשתרצה
תאמר – חיים של סתירה.

גם חסידי העצמיות האישית אינם בוחלים במילים על מנת להוכיח את אותם שלעומתם.
בשירו, The Fool On The Hill כתב ג'ון לנון את השורות הבאות:

Day after day
Alone on a hill
The man with the foolish grin is keeping perfectly still
But nobody wants to know him
They can see that he's just a fool

...
And he never listens to them
He knows that they're the fools
They don't like him
The fool on the hill

כמו שנאמר, המאבק הוא 'על כל הקופה'.
משני הצדדים עומדים אנשים נורמאליים בעיני עצמם שמשוים שגעון לעומד לעומתם.
ואם כך גם מסקנה ששניהם משוגעים אינה רחוקה.
מה שטוען שנרוב הוא שהחברה מאמצת את המודל הדואלי של חיי חברה וחיי יחידיות
במקביל על ידי 'המקף הגואל', המשלב בין תחומים. אין אדם שחי אך ורק באחד מהם.
אלא אם כן הוא רבי נחמן או פרידריך ניטשה. לדידם, כל 'המקפיסטים' הינם 'חפיפניקים של
האותנטיות'.

ומה לכל זה ולפרשת ויקהל?
התשובה היא, המפגש עם מושג החוכמה.
בונה המשכן, בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודי מלא רוח 'בחכמה', בתבונה ובדעת ובכל
מלאכה ולחשוב מחשבות'.
מילים אלו לקוחות מן השפה המודרנית, שפת האמת אליה חותרים בכלי הדעת, החכמה
והתבונה.
כזהו גם 'החכם מכל אדם', שלמה המלך שמתהדר בתואר אינטלקטואלי משותף עם העולם
והחברה ולא בדרך ייחודית עצמית שלו בלבד תהיה.
לכאורה ניתן לומר שמקומה של החכמה הוא בשכל, במח, בראש.
היצירתיות והייחודיות, האומנות והתרבות הינן פעמים רבות תולדה של הלב, זה האבר
הרגשי יותר.
המח האנליטי מקומו בראש, שם החכמה, ואילו החום הרגשי מוצאו מן הלב.
אלא שכאן יש הפתעה.

חלוקה זו אינה יהודית. התורה אינה מבינה כך את החלוקה שכל - רגש.
שמונה פעמים בפרשתנו משלבת התורה את החכמה דוקא עם מקום הרגש – הלב:
"וְכָל חָכָם לֵב בְּכֶם יֵבֹאוּ וַיַּעֲשׂוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר צִוָּה יְדֹדְךָ"
"וְכָל אִשָּׁה חֲכָמַת לֵב בְּיָדֶיהָ טוֹו וַיֵּבִיאוּ מִטּוֹה אֶת הַתְּכֵלֶת וְאֶת הָאַרְגָּמָן אֶת תּוֹלַעַת הַשָּׁנִי וְאֶת
הַשֵּׁשׁ"
"וְלַהוֹרֹת נִתְּן בְּלִבּוֹ הוּא וְאַהֲלִיָּא בֶן אַחִיסָמָר לְמִטָּה דָן"
"מֵלֵא אֲתֶם חֲכָמַת לֵב לַעֲשׂוֹת כָּל מְלָאכָת חֲרָשׁ וְחֹשֶׁב וְרָקִים בְּתֵכֶלֶת וּבְאַרְגָּמָן בְּתוֹלַעַת הַשָּׁנִי
וּבְשֵׁשׁ וְאַרְגָּ עֲשֵׂי כָּל מְלָאכָה וְחֹשְׁבֵי מְחֻשְׁבֹּת"
ועוד ועוד.

כך גם אצל שלמה המלך – החכם באדם: הוא מבקש "וְנִתַּתְּ לְעַבְדְּךָ לֵב שֹׁמֵעַ" והקב"ה עונה אותו: "הֲנֵה עֲשִׂיתִי כְדַבְּרֶיךָ הֲנֵה נִתְּתִי לְךָ לֵב חָכֵם וְנִבּוֹן אֲשֶׁר כָּמוֹךָ לֹא הָיָה לְפָנַיךָ וְאַחֲרֶיךָ לֹא יִקּוּם כָּמוֹךָ" [מלכים א פרק ג]

יתכן שבפסוקים אלו טמון הכיוון בו יש לבקש את המענה לקונפליקט בין משנת הייחודיות לשיטת התבונה. חייבת להתקיים שאיפה לסנטז בין השפה השכלית לשפה הייחודית אך אלו אינם שוכנים בדוקא במקומות שונים. כי השכל הוא בלב.

המרחב הרגשי הוא המקום בו צומח ומלבלב המרחב האינטלקטואלי, של בצלאל, של אהליאב, של הנשים חכמות הלב, של שלמה המלך ומן הסתם גם של הרמב"ם, האריז"ל, הבעל שם טוב והרב קוק.

וכבר היה מי שאמר שהיהדות מעולם לא הצביעה על השכל האינטלקטואלי כעל מקור החכמה כי אם על הלב.

אם מבקשי הייחודיות ידעו שהיא דורשת חכמה ואם חכמי הדעת ידעו שמקורה בלב יתכן שהפירוד יצטמצם ובמהלך כמה דורות הסתירה תדעך והסינתזה המהותית תגבר.

[1] אקדמות, כתב העת של 'בית מורשה', גליון כ"ג, אלול ה'תשס"ט, ירושלים:

<http://www.bmj.org.il/files/581305461402.pdf>

[2] הקדמת 'הולדת הטרגדיה מרוחה של המוזיקה', בתרגום ישראל אלדד, עמ' 12.